

З ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ І ПИСЕМНОСТІ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2021.94.16>

УДК 81`42

ОЦІННО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЩОДЕННИКОВОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

СИРКО

Iryna

Ірина Мирославівна,

SYRKO,

кандидат філологічних наук, доцент,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, 82100;
E-mail: irynasyrko@ukr.net ORCID: [https://
orcid.org/0000-0002-7622-425X](https://orcid.org/0000-0002-7622-425X)

PhD (Philology), Associate
professor, Drohobych Ivan
Franko State Pedagogical
University
E-mail: irynasyrko@ukr.net

Стаття присвячена дослідженню параметрів лінгвалізації картини світу в текстах літературної діаристики. Акцентовано на аксіолого-гносеологічному та онтологічному аспектах вивчення мовної картини світу. Зазначено, що аксіолого-гносеологічний аспект передбачає розгляд кількох визначальних параметрів, пов'язаних із процесом створення текстів традиційних щоденників: егоцентрованість, автокомунікативність та синхронізованість вербалізації подій із моментом їх звершення.

Доведено, що в текстах літературної діаристики вказані параметри зазнають трансформацій, пов'язаних із професійним статусом авторів: егоцентрованість набуває більшої варіативності, автокомунікативність трансформується у двоадресність, а синхронність фіксації подій з моментом їх звершення втрачає стабільність.

Ключові слова: *діаріумологія, щоденник, аксіолого-гносеологічний / онтологічний підхід, мовна картина світу, егоцентрованість, автокомунікативність, синхронність.*

Щоденниковий жанр тривалий час не був актуалізований як об'єкт спеціального вивчення: щойно у другій половині ХХ століття щоденникові тексти перестали сприймати й оцінювати «лише як допоміжний, службовий матеріал для наукових досліджень в галузі мовознавства літератури, історії та інших суспільних наук» [Егоров 2003: 5] і по-новому акцентували їх фактографічну цінність для вивчення знакових для національної культури мовних особистостей, для окреслення спроектованої через індивідуальний досвід мовної картини світу тощо.

Сьогодні у межах діаристики (як уже концептуально сформованої галузі гуманітарного знання) відзначаємо активність вивчення щоденника як:

а) *літературного жанру* – відповідні праці з'ясовують місце щоденника у системі літературних жанрів, його функції, перспективи розвитку тих чи тих видів записів, описують специфіку образної системи, методу й стилю, сюжетів і композиції щоденникових текстів (Н.Б. Банк, О.А. Галич, О.Г. Єгоров, А.В. Кочетов, О.М. Криволапова, М.Ю. Міхеєв, М.І. Степаненко);

б) *історичного джерела* – дослідники простежують і характеризують фактографічні особливості записів, їхню здатність конкретизувати й інтерпретувати окремі факти історії (В.В. Лапін, У.С. Любятинська, С.В. Павловська, А.С. Рейнгольд, М.О. Смирнова, С.В. Дарчик, Ю.О. Щербак);

в) *біографічного джерела* – студії цього напрямку акумулюють, систематизують та описують документальний матеріал щодо життя й творчості видатних особистостей, діячів історії, культури тощо (К. Вьолле, Б.В. Затонський, М.Ю. Міхеєв, Н.М. Момот, В.М. Чернецька).

Розвиток діаристики кінця ХХ – початку ХХІ століття пов'язаний з оновленням дослідницьких підходів до аналізу щоденникових текстів – передусім за рахунок інтегративного застосування *культурологічного, філософського, психологічного* та інших підходів [див.: Сирко 2013: 2–59].

Сьогодні українські лінгвістично-діаріумологічні студії здебільшого орієнтовані на визначення й опис базових типологічних характеристик. Дослідники розглядають специфіку щоденникового «переломлення» традиційних текстових

категорій (як-от зв'язність, завершеність), класифікують структурно-стилістичні та лексико-семантичні параметри діаріумних текстів, аналізують мовні засоби реалізації комунікативних стратегій і тактик у щоденниковому дискурсі (О.М. Залогіна, П.А. Ібрагімова, К.І. Калініна, Т.О. Кальщикова, Н.В. Молодих, О.В. Петешова, Т.В. Радзівєвська, М.І. Степаненко та ін.). Показово, що в цьому достатньо різнопарадигмальному корпусі праці, які з'ясовують особливості вербалізації національної та індивідуальної, хронологічно та просторово маркованої мовної картини світу формують тільки незначний сегмент сучасного українського лінгвощоденникознавства (Н.Б. Анциферова, С.Є. Ігнат'єва, Н.В. Кирєєва, Т.А. Космеда, О.Н. Приймак). Зокрема, практично не досліджена поки що лінгвалізація картини світу у літературній діаристиці. Доречність виокремлення літературної діаристики із загального корпусу щоденникових текстів О.В. Петешова слушно аргументує, що «на відміну від текстів *традиційної* діаристики, тексти ЛД [літературної діаристики – І. С.] створюють професійні письменники, які при відборі та реєстрації фактів власного життя не зраджують своїй звичці використовувати мову в її естетичній функції, що зумовлює неминуче включення мови в коло пізнаваних об'єктів» [Петешова 2009: 10].

Відомо, що *мовна картина світу* – це сукупність відображених у мові уже набутих і закумуляованих знань про світ, а також способів отримання й інтерпретації нових знань про навколишню дійсність і людину. Отже, серед ключових аспектів вивчення й характеристики мовної картини світу варто виокремити *оцінно-пізнавальний* (або *аксіолого-гносеологічний*) та *онтологічний*. Кожен із них по-своєму виявляє своєрідність вербалізації способів пізнання й інтерпретації світу у щоденникових текстах, ураховує значення індивідуального досвіду, психоемоційних рис щоденниківів.

Розгляд оцінно-пізнавального (аксіолого-гносеологічного) аспекту лінгводіаріумної картини світу передбачає обов'язкове врахування кількох параметрів, важливих для розуміння процесу творення текстів традиційних щоденниківів. Зокрема, це *егоцентрованість* (інтегрованість процесу пізнання й оцінювання авторами предметів і явищ навколишньої дійсності в процес їх самопізнання), *автокомунікативність* (пізнання авторами щоденниківів дійсності в контексті представлення знань про світ винятково самим собі) і *синхронність* (відсутність зна-

чної часової дистанції між процесом пізнання і фіксацією його результатів). У текстах літературної діаристики «щоденникове Я позиціонує себе всередині певної професійної ролі» [Савкіна 2008], тому названі параметри зазнають якісних трансформацій, що пов'язані з професійним статусом авторів. Саме цей статус є визначальним у створенні літературного щоденника, оскільки «підпорядковує собі всю його «предметну сферу», організовує і вибудовує матеріал, визначає особливості методу письма: відбір фактографічного матеріалу, способи його презентації, структурні особливості – іншими словами, всю сукупність формальних і змістових властивостей, яка дає змогу ідентифікувати будь-який жанр» [Криволапова 2013: 24]. У щоденниках письменників такі трансформації часто спричинюються до того, що *егоцентрованість* набуває варіативного характеру, *автокомунікативність* трансформується у двоадресність, а *синхронність* процесу фіксації подій із моментом їх звершення втрачає стабільність, її гнучкість визначає контекст.

Варіативний характер *егоцентрованості* як оцінно-пізнавального параметра мовної картини світу літературних щоденників передбачає більш інтенсивну екстравертивність авторського «Я» порівняно з текстами традиційних щоденникових записів. Це зумовлено тим, що, навіть повністю концентруючись на фактах і подіях власного життя, *письменники-щоденники* (термін М.Ю. Міхеєва) переростають рівень особистісного сприймання і трактування проблем і переносяться на рівень універсальних узагальнень щодо сенсу життя, культурного розвитку суспільства тощо. Інформативними з погляду звуження інтровертивної скерованості варто визнати, наприклад, щоденникові тексти А.П. Любченка, О.І. Воропая, У.О. Самчука.

Егоцентрованість передбачає високу частотність незвичних, ситуативно зумовлених поєднань імен концептів або ж оказіональних найменувань тих чи тих концептів, сформованих в індивідуальній свідомості діаристів (пор.: *Їх глибокодумні реферати, до п'яну дурні і глупі, як ніч, їх партрозбрунькованість* ... (Самчук 1979: 150); *Свидницький ... «хлопоман»* (Воропай 1969: 81)), а також актуалізацію інтровертивної лексики, засобів суб'єктивної модальності тощо.

Двоадресність як оцінно-пізнавальний параметр лінгвалізації мовної картини світу в текстах літературних щоденників передбачає і характерну для будь-якого типу щоденника *автокомунікативність*, і неунікнуд *адресованість*, оскільки

«в щоденникових записах професійний письменник все-таки залишається художником, і навіть записи для «себе» не може не орієнтувати на можливого читача» (О. Никандрова). Досліджуючи специфіку мовної картини світу в щоденниках письменників, О.В. Петешова акцентує увагу на основних формах реалізації *автокомунікативності* (пряма та непряма), указує на пізнавальну, регулятивну й експресивну функції елементів прямого автодіалогу в літературних щоденниках [Петешова 2009: 12 – 13].

Пізнавальна функція пов'язана з інтегруванням в автокомунікативні епізоди «питань самому собі». Іntenційно такі структури виконують роль інтелектуально-емоційних імпульсів до пошуку відповідей на особистісно, індивідуально-значущі або ж загальнолюдські питання й проблеми. Оприявнений у контексті пошуку цих відповідей інтелектуально-емоційний, культурний досвід автора щоденника безпосередньо рефлексує в діаріумній картині світу, формує її. Показові з цього погляду філософсько-риторичні питання у щоденниках У.О. Самчука: *Невже цивілізація християнської ери доходить до меж вичерпання? І невже це мають бути росіяни, читай московіти, що її зруйнують?* (Самчук 1979: 48).

Компонентами *регулятивного* автодіалогу вважаємо спонукальні речення, лексеми із семантикою планування чи модальністю обов'язковості, які орієнтують автора на певну дію в перспективі: *Почуваю, що відпочив трохи. ...Тепер треба братися до діла* (Любченко 1951: 77); *...треба десь щось заробити, здобувати харчів, запасати на зиму дров, бо зима буде важка* (Любченко 1951: 104).

Експресивна функція полягає у вираженні через прямий автодіалог емоційного ставлення автора до набутих знань (здебільшого це окличні або питальні конструкції): *Я бачив у своїй уяві київських студеїв, що напевно виставляли такий самісінький вертеп у Святій Софії Київській. Боже ти мій, чому ж ми тепер нічого не маємо?!* (Воропай 1969: 495–70).

Непрямими маркерами автокомунікативності у літературних щоденниках вважаємо «невербалізацію» фактів, які можуть бути легко відновлені письменником на ґрунті знання екстралінгвального, фонового контексту і які дають змогу мінімізувати зусилля щодо письмової фіксації інформації (вживання загальноприйнятих і контекстуальних скорочень, різноманітних стійких моделей побудови щоденникових фраз, еліпсування

частин речення або лінгвістично необхідних засобів логічного зв'язку між реченнями, їхніми частинами тощо). Наприклад: *Розмова з Ст-ом. Потрібна організація українського активу* (Любченко 1951: 10).

До непрямих форм реалізації автокомунікативності в текстах літературних щоденників належить вербалізація «сокровених» знань, що не репрезентуються в інших жанрово-стильових різновидах текстів. На мовному рівні це маркери авторської «щирості» – високочастотна інтровертована лексика, яка номінує емоції або психоемоційні стани авторів щоденників, а також текстові коментарі щодо діаристичної діяльності: *Не щоденник у мене, а якийсь базарний кошик. Ну, хай. Тут – я сам, і ніхто мене тут не знає. Аби лише не забути потім – воно знадобиться* (Любченко 1951: 99).

Адресованість (як другий складник двоадресності) також реалізується в текстах літературних щоденників прямо і непрямю, опосередковано. Маркери прямої адресованості – це передусім авторські звернення до читача, які містять пряму номінацію адресата: *Дорогий читачу! Хто б ти не був, ... якщо любиш свою Батьківщину, якщо вважаєш себе сином знедаленої України і бажаєш їй добра, якщо справді маєш добру волю – борись за єдність нації!* (Воропай 1969: 1391).

Маркери *непрямої адресованості* – це своєрідна кореляція до використовуваних у тому самому контексті мовних знаків *непрямої автокомунікативності*. До них насамперед належать елементи словесного самоделювання автора щоденника, як от автономінація *не чистої марки гетьманець* із семантикою негативної оцінності: *Ось який я гетьманець. Як бачите, не чистої марки* (Воропай 1969: 1078).

З актуалізацією *непрямої адресованості* пов'язані також текстові одиниці авторської «неширості» – «конспіративні» метатексти або абрєвіатури (*Лист від Л. В. – вітає, що врятувався я від большевиків, каже, що Т... дуже за мене непокоїлись* (Любченко 1951: 124), а також адресовані за допомогою текстових знесень чи взятих у дужки пояснювальних записів, коментарів щодо інформації, яка може бути незрозуміла, непрочитувана для потенційного читача: *Підеши у тюрму, там перештиш, а рано поснідаєши і ... до «арбайтсамту» (уряду праці)* (Воропай 1969: 744).

Аксіолого-гносеологічним параметром діаріумної мовної картини світу є також *неконстантна синхронність фіксації*

подій із моментом їх звершення. У текстах літературних щоденників категорію синхронності реалізують численні мовні одиниці, знаки того, що письменник свідомо синхронізує події минулого. До таких, наприклад, належать лексеми з темпоральною семантикою, подання відносно чітких дат, фіксація подій у хронологічній послідовності тощо. Хронологію викладу в щоденниках простежуємо:

– на зовнішньо-експліцитному рівні, за мовними структурами датування (**29. X. 1942 р. (Четвер)**. *Вчора ледве підвівся о 6-й ранку, цілу ніч не спав* (Любченко 1951: 140);

– на внутрішньоконтекстному рівні – завдяки вживанню темпоральних прислівників, які відтворюють послідовність дій у часі (**Тепер** ми тут, у цій казармі війська німецького, могли тільки згадувати про те, що було, що відійшло, що не вернеться... (Самчук 1979: 193); **Поки що**, я їв тут тільки два рази: **вчора** вечеряв, а **сьогодні** снідав (Воропай 1969: 494). При цьому хронологічність може мати суб'єктивний характер, оскільки в часовій послідовності автори щоденників часто описують не події дня, а пов'язані з цими подіями думки, враження, емоції.

Синхронізованість фіксації подій із моментом їхнього звершення може виявлятися в їх спонтанній фіксації «по гарячих слідах». Спонтанність запису актуальна у разі доповнення щоденникової нотатки інформацією, важливість якої була підкреслена:

а) відразу після її фіксації: *Жінки просять урятувати, поки їх ще не розстріляли (людей взято загурт, хто під руку потрапив, – може серед них і жодного винного нема)* (Любченко 1951: 8).

б) у разі несподіваного, раптового переривання думки (на рівні графічного оформлення тексту цей процес переривання традиційно позначає трикрапка), після якого немає «очікування» продовження тексту: *І на цьому фініта. Хоча не зовсім... (Самчук 1979: 32): Мені не легко буде звести до гармонії складники, що цю організацію представляють. А до того... Мені здається... В національних аспектах... Я інший...* (Самчук 1979: 34);

в) у разі фіксації процесу пошуку переконливішого засобу мововираження: *Ще залишилася оця тільки горстка таких, що через хворість дітей, або через старість, не виїзять ще, але й вони вже мають різні офідавіти, ашуранси, чи як його там?* (Воропай 1969: 1306);

г) при різноманітних автокорекціях, паралельних виправленнях автором раніше спонтанно написаного тексту. У зв'язку з цим відзначаємо текстотвірну продуктивність заперечної частки *не* та конструкцій із заперечною семантикою: *тут людей вішають та розстрілюють за найменшою підозрою, просто задарма. То чому б їм і мене не «коцнути»? ...ні, нічого лихого, мабуть, не трапиться* (Любченко 1951: 14); *здалеку від своїх людей витворюється самотній у своєму роді стан психічної сонності і відокремлення, що робить людину тяжкою й самою по собі нецікавою для других, ба – навіть для себе* (Воропай 1969: 944).

Узагальнюючи, констатуємо: літературні щоденники – особливий різновид діаріумних текстів, у яких спостерігаємо очевидну специфіку лінгвалізації мовної картини світу. Ключові аспекти її вивчення й характеристики – оцінно-пізнавальний / аксіолого-гносеологічний (передбачає аналіз мовної репрезентації способів пізнання і оцінювання в щоденниках навколишньої дійсності) та онтологічний (передбачає розгляд системи вербалізованих знань авторів щоденникових записів як наслідку когнітивного процесу). Основні аксіолого-гносеологічні параметри щоденникової картини світу – це варіативна егоцентрованість (допускає розширення екстраверсивної орієнтації автора щоденника в процесі фіксації подій), двоадресність (передбачає орієнтованість автора щоденника на потенційного читача), а також неконстантна синхронність реєстрації подій з моментом їх звершення.

Егоров О.Г. Русский литературный дневник XIX века. История и теория жанра: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. М., 2003.

Криволапова Е.М. Жанр дневника в наследии писателей круга В. В. Розанова на рубеже XIX – XX в.: автореф. дис. ... докт. филол. наук. Москва, 2013.

Никандрова А.В. Издания дневников писателей 1990–2000-х годов (к вопросу о специфике жанра) // Известия Российского гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена, 2009. № 97.

Петешова О.В. Особенности реализации языковой картины мира в текстах литературной диаристики: на материале дневников немецкоязычных писателей XX века: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Калининград, 2009.

Савкіна І. Теорія і практика автобіографічного письма (огляд нових книг). «НЛО». 2008. № 92 [електронний ресурс]. – Режим до-

ступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2008/92/sa29.html> (дата звернення 28.03.2021 р.)

Сирко І.М. Теоретико-методологічні засади сучасного щоденникознавства. *Сучасне щоденникознавство: бібліографічний покажчик*. Дрогобич: Коло, 2013.

Сюта Г. М. Літературна норма vs норма поетична. *Культура слова*. 2011. Вип. 74. С. 51 – 59.

ДЖЕРЕЛА

Воропай О. Англія зблизька (Щоденник нового поселенця). *Визвольний шлях*. Лондон, 1969. Кн. I–XII; 1970. Кн. I–XII; 1971. Кн. I–XII.

Любченко А. Щоденник. Книжка перша. Торонто, Онтаріо: Вид-во «Нові дні», 1951.

Самчук У. Планета Ді–Пі. Вінніпег, 1979.

REFERENCES

Kryvolapova, E.M. (2013). The genre of the diary in the heritage of V.V. Rozanov's circle writers at the turn of the XIX - XX centuries. Moscow. (in Rus.)

Peteshova, O.V. (2009). Peculiarities of the realization of the linguistic picture of the world in the texts of literary diaristics: on the material of diaries of German-speaking writers of the XX century. Kaliningrad. (in Rus.)

Savkina, I. (2008). Theory and practice of autobiographical writing (review of new books) «UFO». № 92 [electronic resource]. Access mode: <http://magazines.russ.ru/nlo/2008/92/sa29.html> (in Ukr.)

Syrko, I.M. (2013). Theoretical and methodological principles of modern diary studies. *Modern diary studies: bibliographic index*. Drohobych: «Circle». (in Ukr.)

Syuta, G.M. (2011). Literary norm vs poetic norm. *Culture of Word*. Vol. 74. P. 51 – 59. (in Ukr.)

LEGEND

Воропай – *Voropaj, O.* (1969-1971). England up close (Diary of a new settler). *Liberation Way*. Books: I–XII. London (in Ukr.)

Любченко – *Liubchenko, A.* (1951). Diary. Book one. Toronto, Ontario: «New Days Publishing» (in Ukr.)

Самчук – *Samchuk, U.* (1979). Planet Di-Pi. Winnipeg. (in Ukr.)

Статтю отримано 28.04.2021

Iryna Syrko

EVALUATIVE-AND-COGNITIVE ASPECT OF THE DIARY LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD

Today, within diary studies, it is advisable to emphasize the study of the diary as a literary genre, historical or biographical source; to characterize diary texts with the use of culturological, philosophical, psychological and other approaches.

Linguistic studies of diary texts are mostly focused on the description of basic typological characteristics. However, the verbalization of the national and individual, as well as chronologically and spatially marked linguistic picture of the world - is only an episodic fragment of modern linguistic diary studies. The parameters of lingualization of the picture of the world in the texts of literary diaristics have not been thoroughly studied yet.

It is known that *the linguistic picture of the world* is a set of knowledge about the world reflected in the language, as well as ways to obtain and interpret new knowledge. Among the key aspects of its study are *evaluative-cognitive (or axiological-epistemological)* and *ontological*, which involve identifying the specifics of verbalization in the diary texts of ways of cognition and interpretation of the world, as well as individual knowledge systems of the authors.

Consideration of the axiological-epistemological aspect of the linguistic picture of the world provides several parameters related to the process of creating the texts of traditional diaries. In particular, they are: *egocentricity*, *autocommunicativeness*, as well as *synchronicity* of recording the events with the moment of their completion.

In the texts of literary diaristics, these parameters undergo qualitative transformations that are related to the professional status of the authors. Such transformations cause egocentricity to become noticeably variable, autocommunicativeness is transformed into *bi-addressability*, and the synchronicity of the process of fixing events with the moment of their completion loses its stability.

Key words: diary studies, diary, axiological-epistemological / ontological approach, linguistic picture of the world, egocentricity, autocommunicativeness, synchronicity.